

Ма колико, на први поглед, у формалном смислу ова књига читаоцу изгледала упадљиво хетерогена (од филозофских есеја, саопштења или прилога дискусији са многих научних скупова, па све до конкретних полемичких одговора, преписки и интервјуа), реч је о добро усаглашеној „коалицији жанрова“, коју чврсто повеzuју идеје слободе, демократије, друштвене правде, као и напоследку – имплицитна атмосфера антрополошког оптимизма, која нам још улива наду – да је и данашњи човек кадар да се одупре злу.

Јово Цвјетковић

Стенли Коен

Стање порицања – знати за злодела и патње

(са енглеског превела Слободанка Глишић, Самиздат Б92, Београд 2003)

„Стање порицања – знати за злодела и патње“, аутора Стенлија Коена (Stanley Cohen), професора социологије на лондонској школи за економију и друштвене науке, први пут је објављено на енглеском језику 2001. год. Превод ове књиге на српском језику објављен је 2003. године у издању издавачке куће „Самиздат Б92“.

Књига са поговором има укупно 426 страна и састоји се од предговора и једанаест поглавља. У предговору (стр. 11–18), Коен открива мотиве личног интересовања за објашњење реакција на непожељно сазнање – нарочито на патње које људи наносе једни другима. За објашњење тог процеса Коен користи појам „порицање“, као супротност појму „признање“. Иако је по професији социолог, аутор признаје да је за објашњење стања и механизма порицања ближи језик психологије, који он у овој књизи обилато користи.

На почетку првог поглавља – Елементарни облици порицања (стр. 23–46) – аутор износи уобичајене изразе и фразе, који представљају процес порицања, као што су нпр. „Забити главу у песак“, „Живети у лажи“, „Завера ћутања“, „То се не може десити људима као што смо ми“. У покушају да их дефинише, Коен наводи да искази порицања представљају тврдње да се нешто није десило, да не постоји, да није истинито или да се о томе ништа не зна. Када говори о вредности тих тврдњи са становишта истине, он издваја три могућности. Прва и најједноставнија јесте да су оне заиста истините, оправдане и тачне. Друга могућност је такође логички једноставна. То је промишљена, намерна и свесна тврдња чији је циљ обмана – другим речима, то је лаж. Трећа и најзанимљивија могућност постоји када порицање није везано ни за изрицање

истине ни за намерну лаж. Ова могућност има два објашњења. Према Фројду, ово порицање је схваћено као несвесан механизам одбране од осећања кривице, стрепње и других непријатних емоција, које изазива стварност. Друго мишљење заступа Сартр, који тврди да је ово порицање заправо свесно и да је оно у непосредној вези са појмовима „неискрености“ и „самообмањивања“.

Након дефиниције, Коен представља типологију порицања. Према садржају оног што се пориче, постоје три врсте порицања. То су: 1) буквално порицање – порицање очигледних чињеница; 2) порицање тумачења – чињеницама се придаје друкчије значење од оног које се другима чини очигледним; 3) порицање импликација – поричу се или минимизују психолошке, политичке и моралне импликације, које из таквог тумачења обично проистичу. Према организацији носилаца порицања, аутор издваја: 1) лично (индивидуално, приватно) порицање; 2) заједничко (друштвено, званично, колективно, организовано, културно) порицање. У зависности од временског контекста кад се десио конкретан догађај који се пориче, разликује се: 1) порицање историје; 2) порицање садашњости.

Друго поглавље – Знање и незнање; Психологија порицања (стр. 47–87) – аутор се бави сложеним стањем истовременог знања и незнања. Почеци научног објашњења овог феномена налазе упориште у Фројдовој психоанализи порицања. Фројдов немачки термин „Verleugnung“, који је преведен као „оповргавање“, Коен користи као основу за објашњење стања порицања. Објашњавајући разлику између неуротичног и психотичног порицања стварности, Фројд је у науку увео и појам потискивања. Постојање порицања Фројд објашњава процесом тзв. расцепљене перцепције, као зоне између свесног и несвесног дела човекове личности.

Треће поглавље – Порицање на делу; Механизми и реторичка средства (стр. 89–123) – посвећено је статусу појма порицања и његовој различитој употреби. Порицање се најчешће користи као механизам одбране, као предвидљива реакција на информације о потресним и катастрофалним животним догађајима. Овде аутор покушава да нађе одговор на следеће питање: „Како неко може да изврши гнусан злочин, а да и даље мисли да је добар и частан човек?“ Једно од објашњења оваквих појава и добијање одговора на ова питања Коен проналази у оригиналној теорији техника неутрализације Сајкса (Sykes G.) и Маце (Matza D.)¹.

У четвртном поглављу – Оправдање злодела; Учиниоци и званичници (стр. 125–178) – говори се о политичким злоделима, порицањима која изричу поједини учиниоци добро познатих злодела и званичним реакцијама данашњих влада на оптужбе за кршење

1 Види Игњатовић Ђ.: *Криминолошко наслеђе*, Београд 2006, стр. 305–314.

људских права. Коен наводи да се идеолошки злочин не може објаснити на исти начин као и „обичан“ злочин. За идеолошке злочине карактеристична је истовременост буквалног порицања и идеолошког оправдања, што је од суштинског значаја за учиниоце у време кад врше злодела, за каснију званичну реторику и за посматраче. Поред већ помињаних техника неутрализације, ефекат порицања идеолошких злочина Коен објашњава и следећим механизмима: привидно слепило, немати потребу за знањем, компартментализација, морална равнодушност и говор сећања.

У вођењу државне политике порицање представља само још један термин у домену односа с јавношћу. Данашња бенигна слика о неговорењу истине подразумева постојање стручњака за дотеривање информација. Постоје три облика реакције владе: она може да употреби класичан дискурс званичног порицања, може из одбрамбене позиције да пређе у напад на критичара и може делимитично да призна оправданост критике. Наношење штете се може признати, али њено правно и општеприхваћено значење се пориче, оспорава и минимизује помоћу еуфемизама, легализма, техника неутрализације, потврђивања сопствене исправности, контекстуализације, поређења у сопствену корист, противнапада и делимитичног признања.

У петом поглављу – Заборављање прошлости; Лична сећања, јавна историја (стр. 179–209) – разматрају се догађаји из прошлости који су постали предмет сећања и историје. Аутор наводи да нема оштре границе између порицања прошлости и порицања садашњости. Тешко је одредити тренутак кад знање јавности о злоделима и патњи постаје предмет заборављања, сећања, историје и комеморације. Ту можда медији повлаче најјаснију црту: догађаји нестају из „најновијих и актуелних вести“.

У погледу личног порицања прошлости, Коен се пита: „Како се поставити према починиоцима злодела из старог режима, да ли треба да претрпе понижења и плате за своје поступке или треба пустити старе ране да зацеле и ствар „препустити прошлости?“ Према аутору, постоје следеће варијанте личног порицања прошлости: буквална невиност, незнање, непостојање испитивачког ума и заборављање.

Колективно порицање прошлости представља посебну димензију проблема. Културне верзије психолошких појмова – колективне меморије, културног потискивања, колективног порицања, колективног заборављања, друштвене амнезије – полазе од претпоставке да цело друштво може да се дисоцира од срамне прошлости, да је заборави или потисне. Основни облици колективног порицања према Коену су: класично прикривање, државно организовано порицање, идеолошко порицање и културно обезвређивање.

У шестом поглављу – Посматрачке државе (стр. 211–247) – превасходно се анализира улога посматрача и специфичност њиховог порицања. Из практичних разлога аутор прави разлику између посматрања изнутра – сазнавања оног што се дешава око нас – и посматрања споља – знања о другим земљама.

Термин „унутрашњи посматрачи“ означава оне који знају за злодела и патње у сопственом друштву. Анализирајући овај термин Коен издваја следеће ситуације које доприносе порицању: погрешна перцепција, расута одговорност, страх, недостатак емпатије, психичка утрнулост, десензитивизација, недостатак канала помоћи и идеолошка подршка. По Коену, начин да сачувамо расцеп између унутрашњег и спољашњег налазимо у одвајању од горке свакодневице: не гледамо телевизију, не читамо новине, не разговарамо о политици и сл. За објашњење порицања посматрача Коен издваја примере „обичних Немаца“ у нацистичкој Немачкој, културу страха из времена аргентинске хунте, живот у лажи у источноевропском комунизму и Израел као специјалан случај, где је и сам аутор био у улози посматрача многих злодела.

Коен сматра да је порицање и равнодушност „спољне публике“ много лакше објаснити. Ретка је појава да људи подробно познају проблеме у далеким крајевима света и да се због њих много брину. У објашњењу порицања „спољашњих посматрача“ аутор издваја улогу посматрачке државе, метафоричке публике, ходочасника и контролора.

У седмом поглављу – Сlike патње (стр. 249–285) – анализирају се две најмоћније институције у чији домен деловања спада друштвена патња – масовни медији и хуманитарне организације, као и веза између тих институција и порицања. Символичним поднасловом „Како нахранити медијску животињу?“ Коен наводи да масовни медији готово да имају монопол у стварању културних слика патње и злодела. Да би се разумело културно порицање, морамо прво да знамо шта медијска животиња гута, обрађује и представља, тј. који догађај представља причу о злоделима, а који медијски догађај. С тим у вези, Коен објашњава три модела медијског филтрирања: модел кореспонденције, модел произвољности и модел обрасца. Ово медијско порицање непосредно утиче на ниво порицања корисника тих медија.

У добу електронике, у којем је визуелна комуникација потиснула писмену и преузела доминантно место, технологија намењена посматрању, снимању и представљању информација отворила је изузетне нове могућности. Захваљујући сложеној технологији, данас је за неколико минута могуће широм света разаслати живе слике злодела. Поред успеха, та могућност је произвела и неке негативне ефекте код корисника: умор од истине, преоптерећеност

(засићеност) информацијама, нормализација и рутинизација, десензитивизација, психичка утрнулост, замор од саосећања и донаторска исцрпљеност.

У осмом поглављу – Апели; Нека огорченост прерасте у акцију (стр. 287–318) – истражује се како се слике далеке патње преобраћају у апеле којима се тражи признање. Том приликом коришћени су текстови и писма британске и америчке секције *Амнести интјернешенала*, 1992–1998. Као пример спремности грађана на акцију и помоћ, Коен износи податак по којем је 1993. године америчка секција *Амнести интјернешенала* послала двадесетак милиона позива за учлањење, а само 0,5% људи је одговорило на њих.

Да би испунила ефекат, Коен сматра да апелациона писма треба да буду непосредна, да изазивају пажњу код читалаца (драма, шок, живописност), симболична, да позивају на акцију и напад на порицање. Апели треба да се супротстављају и званичном порицању и посматрачкој пасивности, да код читалаца изазову емоционалну заинтересованост у виду љутње, беса, огорчености, кривице, одговорности, стида и идентификације. Веома је битно да се код људи створи осећај да се нешто заиста може урадити.

У деветом поглављу – Раскопавање гробова, отварање рана; Признање прошлости (стр. 319–353) – Коен се поново бави начином на који слике и апели везани за постојећу патњу утичу на признање.

Када је реч о заједници, као и о појединцу, „помирење с прошлошћу“ подразумева да се зна (и признаје да се зна) шта се тачно догодило. Борба против порицања и сама је подложна заборава, јер се бави само оним случајевима који су урезани у свест Запада. Постоје места у свету где прошлост не само што није откривена или се не може открити, већ и где садашњост истог тренутка упада у црну рупу.

Ради сагледавања облика признања, Коен набраја методе коришћене у различитим комбинацијама, којима се обелодањена информација о прошлости преобраћа у облике признања. То су: 1) комисије за истину; 2) кривични процеси; 3) масовна дисквалификација; 4) надокнада; 5) именоване и посрамљивање; 6) порицање прошлости као кривично дело; 7) комеморација и подизање споменика; 8) окајавање, извињење и егзорцизам; 9) помирење; 10) обнова.

Многе државе и друштва у данашње време пате од потребе претераног признавања. Историјска одговорност постала је део међународног програма. Како Коен наводи: „Наше време не карактерише само виртуелна комеморација, оно је и политичко

време за тренутно виртуелно извињење, признање кривице, жаљење и егзорцизам. Сва истина и колико год је правде могућно, постаје добар савет, не зато што истина исцељује, већ зато што ниједној политичкој институцији, а најмање држави, не може бити поверена улога неког ко одмерава колика је количина истине довољна“.

У десетом поглављу – Признање одмах (стр. 355–391) – анализира се однос признања и порицања. Коен наводи: „Уместо да се мучимо око питања зашто људи поричу, то стање треба да схватимо као неизбежно. Теоријски проблем није у томе зашто се искључујемо већ зашто се некад не искључујемо. Емпиријски проблем није у откривању још већег броја доказа о порицању, већ у откривању услова у којима се информација признаје и на коју се реагује“.

Да бисмо боље разумели значај, али и цео редослед како се долази до признања, аутор у овом поглављу наводи четири истините приче о признању. Након тога Коен описује начине на које се признање супротставља порицању. То су: спознаја сопственог „ја“, морални сведок, дојављивање недела и живот изван лажи.

Питање које Коен поставља гласи: „Како подстаћи више признања?“ Као решење, аутор наводи ублажавање психолошке нелагодности кроз поновно успостављање равнотеже или ублажавање напетости – које се постиже тако што престајемо да размишљамо о предмету или кроз промену, извртање или деформирање информације ослањањем на културно одобрено порицање: „Ствари не стоје тако лоше, на другим местима ситуација је још гора“. Осим ових начина, Коен предлаже и конкретне политичке стратегије, које подстичу признање. То су: 1) образовање и превенција; 2) законска принуда (порицање као злочин, обавеза да се сећамо, дужност да се зна); 3) апели; 4) каналисано признање (прикупљање новца).

Једанаесто поглавље – Ка културама порицања (стр. 393–423) – аутор покушава да објасни шта је та истина коју треба признати, а не порицати. Сматра се да је упорно порицање знак патологије личности и политичке атрофије. Аутор поставља питање: „Шта је јасан појам истине?“ У условима интелектуалног порицања, када је истина неодвојива од моћи, из одређене информације не могу се извући ни било какве разумне моралне импликације: моралност и вредности су релативне, културно специфичне категорије немају универзалну снагу. У условима таквог моралног релативизма, чак и најсуровији порицатељи могу да експлоатишу постојећу интелектуалну слабост и да тврде да они не нуде ништа друго до алтернативну верзију историје. То непосредно доводи до дилема: „Шта је лаж, а шта истина?, Шта се пориче, а шта треба да се призна?“

Сагледавајући тренутно стање друштва изазвано радикалним политичким променама, Коен поставља питања: „Како ћемо реаговати на злодела и патњу који нас тек чекају? Колико се наше саосећање протеже изван породице, пријатеља и интимног круга? Можемо ли да очекујемо више моралног признања од обичних људи? Где су границе између домаћих проблема и проблема далеких других људи?“ Слободно тржиште позног капитализма ствара сопствену културу порицања. Све већи број људи постаје сувишан и маргинализован: они чије умеће више није потребно, стари људи који више не раде, млади који не могу да нађу посао, мигрантско становништво. Решење тих проблема сада физички репродукује стање порицања. Коен закључује да само моћан принцип – као што је социјална правда – може да одреди који су облици порицања важни. По њему, постоји само један начин укључења патње далеког незнајца у нашу свест: морамо да дефинишемо потпуно исти праг неподношљивости за људе.

Објављивањем српског превода књиге „Стање порицања – знати за злодела и патње“ читаоцима се указала прилика да се упознају са веома драгоценим резултатима истраживања и теоријским промишљањима масовних кршења људских права широм света. Служећи се триангулацијом теорија и комбинујући многа психолошка, социолошка и криминолошка схватања, Коен на оригиналан начин објашњава процес порицања, као један од човекових одбрамбених механизма, који се активира као реакција на људске патње. Користећи изузетан број извора података, успева да веома комплексан проблем објасни и представи на разумљив начин, служећи се веома једноставним стилем писања. Бољем разумевању стања порицања нарочито доприноси ауторова анализа многих примера и истинитих догађаја о људској патњи, ратним и другим злочинима и кршењу људских права. Подсећајући на суровост учинилаца, на равнодушност посматрача и патњу жртава разних злодела, аутор константно одржава пажњу читаоца до последње стране.

Пажљивом читаоцу ове књиге са ових простора, међутим, намеће се питање: „Зашто се у анализирању сукоба у Босни и на Косову искључиво Срби представљају као извршиоци, а Бошњаци и Албанци као жртве? Да ли су само Срби вршили злочине, убијали, силовали, прогањали, или су и они били жртве? Зашто се не анализирају случајеви кад су припадници других народа били жртве злочина?“ Иако ова књига не представља лексикон ратних злочина и људских патњи, већ пре свега теоријско промишљање о механизму порицања у којем примери из прошлости само појашњавају тај механизам, неприхватљив је овакав селективан ауторов приступ. Због тога читаоци могу да посумњају у веродостојност и објективност других догађаја које аутор описује.

